

УДК 911.3:314 (477)

Ірина Гудзеляк, Наталія Верчин

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Запропоновано визначення поняття «демографічна безпека» з урахуванням існуючих наукових підходів до розуміння цієї категорії. На основі інтегрального індексу демографічної безпеки, що розраховується на основі одинадцяти показників, описано тенденції становлення демографічної безпеки в Україні та Львівській області з 1990 р. Визначено просторові відмінності стану демографічної безпеки України у 2013 р. Проведено порівняльний аналіз головних демографічних індикаторів демографічної безпеки України та окремих європейських країн. Запропоновано заходи для посилення демографічної безпеки держави та регіонів.

Ключові слова: демографічна безпека, демографічні ризики, демографічні загрози, демографічна небезпека, інтегральний індекс демографічної безпеки.

Ірина Гудзеляк, Наталія Верчин. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНТЕГРАЛЬНОЙ ОЦЕНКИ ДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ И ЛЬВОВСКОЙ ОБЛАСТИ. Предложено определение понятия «демографическая безопасность» с учетом существующих научных подходов к пониманию этой категории. На основе интегрального индекса демографической безопасности, рассчитанного на основе одиннадцати показателей, описаны тенденции становления демографической безопасности в Украине и Львовской области с 1990 г. Определены пространственные различия состояния демографической безопасности Украины в 2013 г. Проведен сравнительный анализ главных демографических индикаторов демографической безопасности Украины и отдельных европейских стран. Предложены меры для усиления демографической безопасности государства и регионов.

Ключевые слова: демографическая безопасность, демографические риски, демографические угрозы, демографическая опасность, интегральный индекс демографической безопасности.

Iryna Hudzelyak, Nataliya Verchyn. HUMAN-GEOGRAPHY ASPECTS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF DEMOGRAPHIC SAFETY OF UKRAINE AND LVIV REGION. A definition of "demographic safety" taking into account existing scientific approaches to understanding this category. On the basis of demographic safety that settles accounts on basis of eleven indexes, described tendencies of demographic safety in Ukraine and Lviv region from 1990. Determined the spatial differences in demographic state of safety of Ukraine in 2013. The comparative analysis of the main demographic indicators of demographic safety of Ukraine and some European countries. The measures to enhance demographic safety and regions.

Key words: demographic safety, demographic risks, demographic threat, the demographic danger, integral index of demographic safety.

Постановка проблеми. Серед імперативів сучасності пріоритетна роль належить безпеці, захисту життя та інтересів кожної людини, суспільства, держави. Напрацьовані підходи до наукової категорії «безпека» є досить різноманітними: від її повного отождоження з родовим поняттям до визначень, в основу яких покладається симбіоз екологічної, продовольчої, економічної, державної та інших видів безпеки, що протистоять загрозам існуванню особи, суспільства, держави та захищають від руйнівної сили різного роду небезпек. У сфері безпеки останнім часом актуального значення набуває демографічна безпека, що пов'язано зі скороченням кількості населення у всіх регіонах України. Депопуляція в Україні відбувається більш швидкими темпами, ніж в інших розвинених країнах, котрі втрачають демографічний потенціал на тлі зворотнього процесу у країнах, що розвиваються. Тому посилюється демографічна асиметрія у світі, що безперечно, впливатиме на стан безпеки розвинених країн, у тім числі й України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічна безпека як об'єкт наукового дослідження виник на початку ХХІ ст. Цю тематику переважно розробляють у рамках економічних і політологічних досліджень. Опубліковані праці вітчизняних (Вавдіюк Н., Герасимчук З., Дегерменджи Ю., Перебейнос О., Рингач Н., Хомин О.) і зарубіжних науковців (Соболева С., Чудаева О., Шахотько Л. та інших) торкаються питань демографічної безпеки у

контексті національної безпеки. Ґрунтовного аналізу суспільно-географічних аспектів демографічної безпеки України та окремих регіонів у нашій країні не здійснено.

Метою даного дослідження є виявлення динамічних особливостей становлення та просторових відмінностей стану демографічної безпеки України. Авторські розрахунки, представлені у статті, здійснено з використанням методики [5], яка адаптована для суспільно-географічних досліджень на рівні окремих адміністративних областей та країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. Серед опрацьованих наукових публікацій виокремлюємо вісім підходів до визначення категорії „демографічна безпека”:

1. Стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток країни з урахуванням сукупності збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства й особистості відповідно до конституційних прав громадян України [5, 9].

2. Стан захищеності особи, суспільства та держави від реальних і потенційних демографічних загроз, при якому забезпечується розвиток України відповідно до її демографічних інтересів [4, 8, 11].

3. Стан і розвиток демографічної ситуації, соціально-економічні наслідки якої не погіршують економічне і соціальне становище в країні не залежно від інших зовнішніх і внутрішніх умов [12].

4. Захищеність процесу життя і безперервного природного поновлення поколінь людей [2].

5. Подовження людського життя, підвищення ефективності демографічного відтворення, розширення демографічної свободи [6].

6. Стан демографічного розвитку, який за об'ємним і структурним показниками буде сприяти досягненню в перспективі відтворення населення все більш високої якості, створення передбачуваного, контрольованого перебігу основних демографічних процесів, забезпечення такого поєднання внутрішніх і зовнішніх умов в країні, які були б максимально сприятливі для демографічного розвитку [7].

7. Стан захищеності життя, відтворення та формування демографічних структур (статевікової, етнічної, сімейної) від демографічних загроз, що забезпечується за допомогою інституціонального середовища [10].

8. Функціонування і розвиток популяції як такої в її вікових, статевих та етнічних параметрах, співвідношення з національними інтересами держави, які складаються з забезпечення цілісності, суве-

ренності, незалежності та збереження геополітичного статусу [3].

Беручи до уваги подані означення, пропонуємо таке визначення демографічної безпеки – це захищеність процесу життя і життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються безперервне природне відновлення поколінь людей, подовження людського життя, розширення демографічної свободи, сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз, відповідно з національними інтересами держави, які пов'язані з забезпеченням цілісності, суверенності, незалежності та збереження геополітичного статусу.

Критерії розподілу станів демографічної ситуації країни чи регіону базуються на «золотому поділі» (рис. 1) і на проміжку від 0 до 1 вони розміщені наступним чином: від 0 до 0,382 – стан демографічної безпеки; 0,383 до 0,618 – стан демографічного ризику; від 0,619 до 0,854 – стан демографічної загрози; від 0,855 до 1 – стан демографічної небезпеки [1].

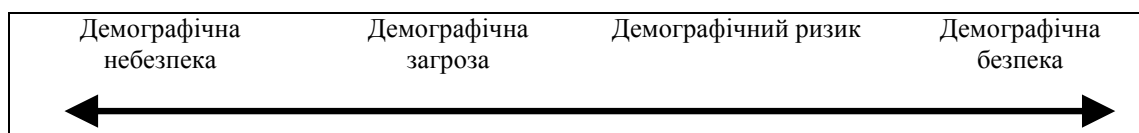

Рис. 1. Стани демографічної безпеки

Демографічні загрози спричинені депопуляцією, старінням населення, деградацією інституту сім'ї та нерегульованими міграційними процесами. Ступінь демографічної безпеки (небезпеки) виражаємо наступними індикаторами, на основі яких обчислено інтегральний індекс: стимуляторами – загальний приріст населення, коефіцієнт народжуваності, коефіцієнт природного приросту, відносне сальдо міграції, сумарний коефіцієнт народжуваності, бруто-коефіцієнт відтворення, очікувана тривалість життя при народженні; дестимуляторами – коефіцієнт смертності, коефіцієнт дитячої смертності, коефіцієнт старіння населення, демографічне навантаження непрацездатного населення на працездатне. Для об-

числення рівня демографічної безпеки використано офіційні дані Державної служби статистики України [14].

У 1990-і роки Україна ввійшла в серйозну демографічну кризу, яка не подолана до сьогодні, хоча народжуваність після 2000 року поступово зростає, а переважаюча смертність все ще визначає процес природного скорочення населення. Україна і Львівська область виділяються чи не найгіршими демографічними показниками з поміж інших країн Центрально-Східної Європи. Найкраща демографічна ситуація в Словенії, де відбувається природний приріст, а смертність дітей до 1 року одна з найнижчих (табл. 1).

Таблиця 1

Головні демографічні показники станом на 1 січня 2014 р., %о [13]

Країни	Народжуваність	Смертність	Природний приріст (скорочення)	Смертність дітей до 1 року
Білорусь	12,5	13,3	-0,8	3,4
Болгарія	9,2	14,4	-5,2	7,3
Молдова	10,6	10,7	-0,1	9,4
Польща	9,6	10,1	-0,5	4,6
Словенія	10,3	9,4	0,9	2,9
Угорщина	9,0	12,8	-3,9	5,1
Україна	11,1	14,6	-3,5	8,0
Львівська обл.	11,6	12,5	-0,9	8,3

За досліджуваний період з 1990 р. по 2013 р. у стані демографічної безпеки Україна, як і Львівська область не перебувала. У 1990–1991 рр. Львівщина знаходилася у стані демографічного ризику (0,722–0,624), а Україна – в стані демографічної загрози (0,567). У 1992 р. показник по області знизився та досяг стану демографічної загрози (0,485), як і в Україні в цілому. З 1995 р. на Львівщині (в Україні з 1994) почалась демографічна криза, тому держава вступила у стан демографічної небезпеки.

Найгірша демографічна ситуація в регіоні та Україні була у 1999 р., коли у Львівській області показник становив 0,161, в Україні 0,098. Стан демографічної небезпеки в області тривав до 2009 р. (0,460), в Україні до 2008 р. (0,406). Хоча у подальшому обласний та загальнодержавний показники збільшувалися, все ж залишалися в стані демографічної загрози (0,497 – область, 0,591 – Україна) (рис. 2).

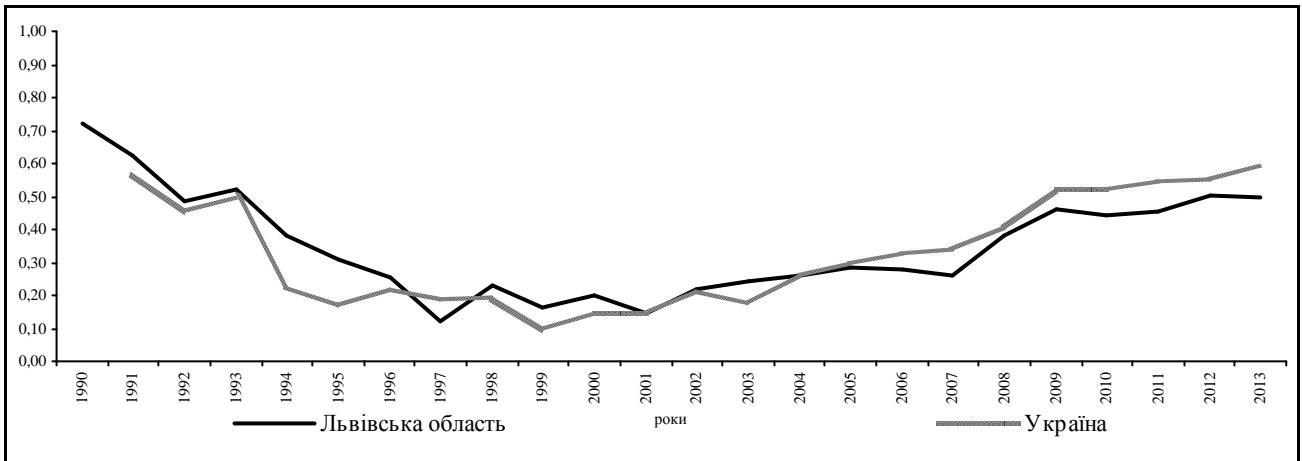

Рис. 2. Динаміка рівня демографічної безпеки України та Львівської обл.

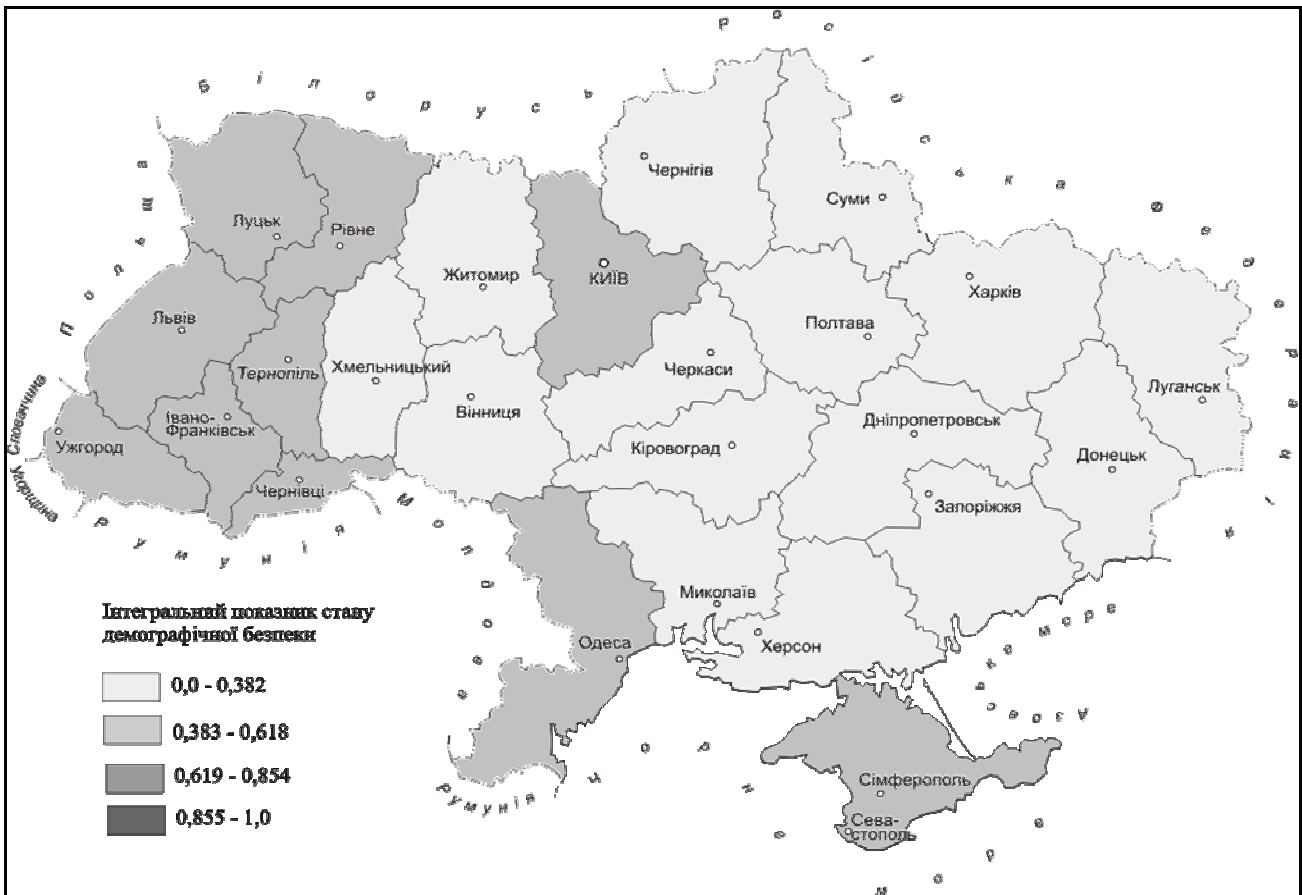

Рис. 3. Рівень демографічної безпеки в Україні, 2013 р.

Серед регіонів України Львівська область за рівнем демографічної безпеки посідає 9 місце. У стані демографічної безпеки, чи хоча б у стані ризику, не перебуває жодна область. У стані демографічної загрози, окрім Львівської області, знаходяться ще 7 областей та міста регіонального значення, зокрема найвищий показник у Волинській області (0,615). Решта областей перебуває у критичному стані демографічної небезпеки. Найвищий рівень небезпеки у Чернігівській області – 0,098 (рис. 3).

Висновки. Внаслідок незначного підвищення рівня народжуваності та середньої тривалості життя в Україні рівень демографічної безпеки дещо зріс. Однак, ймовірно політичні події 2014 – 2015 рр. скоригують позитивну динаміку, а посилення міграційних процесів, зростання передчасної смертності сприятимуть зниженню рівня демографічної безпеки. Це посилюватиме соціальні й економічні проблеми, впливатиме на демовідтворювальний процес у майбутньому.

Для підвищення демографічної безпеки кра-

їни пропонуємо застосувати такі заходи: поліпшувати соціально-економічні умови життєдіяльності населення; поетапно підвищувати державні мінімальні соціальні стандарти в галузі оплати праці, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, культури, житлово-комунального обслуговування, соціальної підтримки і соціального обслуговування; оптимізувати зовнішні і внутрішні міграційні потоки населення; протидіяти нелегальній міграції; стимулювати залучення і закріплення фахівців у сільській місцевості; формувати високі духовно-моральні стандарти громадян у галузі сімейних стосунків, підвищувати престиж родини в суспільстві; забезпечувати репродуктивні права і сприяти формуванню високих репродуктивних потреб населення.

В умовах війни запропоновані заходи звичайно відступають на другий план, тому дослідження демографічної безпеки потрібно продовжувати з метою виявлення нових тенденцій і просторової специфіки.

Список використаних джерел:

1. Vavdiyuk N.S. *Ekonomichna bezpeka regionu: diagnostyka i mekhanizmu zabezpechennia. Monografiia / N.S.Vavdiyuk, Z.V. Herasymchuk. – Lutsk: Nadstyria, 2006. – 244 c. [Вавдійук Н.С. Економічна безпека регіону: діагностика та механізм забезпечення. Монографія / Н.С. Вавдійук, З.В. Герасимчук. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 244 с.]*.
2. *Geopolitika i natsionalnaia bezopasnost / Slovar osnovnykh poniaty i opredeleniy. – M.: RAEN-M, 1999. [Геополітика и національная безопасность. Словарь основных понятий и определений. – М.: РАЕН-М, 1999].*
3. Degermendzhi Y.D. *Rol OON v zabezpechenni demografichnoi bezpeky / Y.D. Degermendzhi. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_rozvitku/1 [Дегерменджі Ю.Д. Роль ООН в забезпеченні демографічної безпеки / Ю.Д. Дегерменджі. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://istfak-mgu.at.ua/publ/procesi_regionalizaciji_ta_globalizaciji_jak_dominanta_svitovogo_rozvitku/1].*
4. Kachan O. *Vplyv demografichnykh protsesiv na natsionalnu bezpeku derzhavy / O. Kachan, Ya. Turchyn // Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektvy rozvytku. – 2009. – Vypusk 21. – С. 85-91. [Качан О. Вплив демографічних процесів на національну безпеку держави / О. Качан, Я. Турчин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – 2009. – Випуск 21. – С. 85-91].*
5. *Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena Nakazom Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 60 від 02.03.2007. [Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена Наказом Міністерства економіки України № 60 від 02.03.2007].*
6. *Migratsiia i bezopasnost Rossii / Pod red. G. Vitkovskoi, S. Panarina. – M.: Interdialekt-M, 2000. – 360 c. [Міграція и безопасность в России / Под ред. Г. Витковской, С. Панарина. – М.: Интердialeкт-М, 2000. – 360 с.]*.
7. Perebeinos O.M. *Demografichna bezpeka i zahrozy demografichnoho rozvytku: derzhavno-upravlinskyi aspekt / O.M. Perebeinos // Elektronne naukove fakhove vydannya KhRI derzhavnoho upravlinnia Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezidentovi Ukrainy. – 2011. - № 1. – С. 11. [Перебейнос О.М. Демографічна безпека та загрози демографічного розвитку: державно-управлінський аспект / О.М. Перебейнос // Електронне наукове фахове видання ХРІ державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – 2011. - № 1. – С. 11].*
8. *Proekt Zakonu Ukrainy „Pro demografichnu bezpeku Ukrainy” № 4269 vid 15.10.2003 [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: www.gska.2.rada.gov.ua [Проект Закону України «Про демографічну безпеку України» № 4269 від 15.10.2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.gska.2.rada.gov.ua].*
9. Rynhach N. *Minimizatsiia demografichnykh zahroz yak neobkhidnyi komponent polityky zabezpechennia natsionalnoi bezpeky Ukrainy / N. Rynhach // Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. – 2008. – Випуск 14/15. – С. 140–145. [Рингач Н. Мінімізація демографічних загроз як необхідний компонент політики забезпечення національної безпеки України / Н. Рингач // Ефективність державного управління. – 2008. – Випуск 14/15. – С. 140–145].*
10. Soboleva S.V. *Demograficheskaia bezopasnost Rossii i eyo regionov: factory, problemy, indykatory / S.V. Soboleva, O.V. Chudaeva // Region: ekonomika i sotsiologia. – 2008. - № 3. – С. 147-167. [Соболева С.В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы / С.В. Соболева, О.В. Чудаева // Регион: экономика и социология. – 2008. - № 3. – С. 147-167].*

11. *Khomyn O.Y. Metodyka rozrakhunku demografichnoi bezpeky / O.Y. Khomyn // Visnyk ekonomiky transport i promyslovosti. – 2010. – № 29. – С.188-191. [Хомин О.Й. Методика розрахунку демографічної безпеки / О.Й. Хомин // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 29. – С. 188-191].*
12. *Shakhotko L.P. Sushchestvuiushchaia demograficheskaiia realnost i natsionalnaia bezopasnost / L.P. Shakhotko, L.M. Anisov // Reproductivnoe zdorovie naseleniia i demograficheskaiia bezopasnost respubliki: materialy seminara. – Minsk, 2000. – С. 8-13. [Шахотько Л.П. Сушествующая демографическая реальность и национальная безопасность / Л.П. Шахотько, Л.М. Анисов // Репродуктивное здоровье населения и демографическая безопасность республики: материалы семинара. – Минск, 2000. – С. 8-13].*
13. *Population Reference Bureau [Electronic resource]. – Mode of access: www.prb.org.ua*
14. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: www.ukrstat.gov.ua [Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua].*

Summary

Iryna Hudzelyak, Nataliya Verchyn. HUMAN-GEOGRAPHY ASPECTS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF DEMOGRAPHIC SAFETY OF UKRAINE AND LVIV REGION.

The author's interpretation of the concept of "demographic safety": it's protection of the processes of life and protection of the vital interests of man and citizen, society and the state, which provided ongoing natural regeneration of generations, continued of human life, the demographic expansion of freedom, sustainable development of society, early detection, prevention and neutralization of real and potential threats, according to national interests that are related to ensuring the integrity, sovereignty, independence and preservation of the geopolitical status. Ukraine is on the demographic map Central and Eastern Europe and exude a very unfavorable demographic situation's, which after 2008, slightly improved.

During the period from 1990 to 2013 Ukraine, and as Lviv's region were not in a state of demographic safety. In 1990-1991. Lviv was in a state of demographic risk, but Ukraine was in state of a demographic threat. During the 1992-1994 biennium. In Ukraine (1995 - Lviv region) integral factor tallied of state demographic threat. From 1995 to 2008 (2009) state was in a state of a demographic danger that further weakened and consistent level of demographic threat.

Perhaps political events 2014-2015 biennium. The positive trend will adjust and amplify migration, growth the premature mortality will reduce level demographic safety. This will strengthen social and economic problems, affect process of demographic reproduction in the future.

Spatial analysis of demographic safety of Ukraine in 2013 showed the following characteristics: a state of a demographic threat are eight regions (including Lviv) and cities of regional importance, the highest in the Volyn region. The remaining areas are in critical condition the demographic danger. The highest level of danger in the Chernihiv region.

Key words: demographic safety, demographic risks, demographic threat, the demographic danger, integral index of demographic safety.